

Alemko Gluhak

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
gluhak@hazu.hr

IZOSTAVNIK ZA IZOSTAVLJANJE

U članku se daje jednostavan pregled upotrebe i neupotrebe izostavnika u hrvatskom jeziku i preporučuje da se on piše samo tamo gdje se zaista radi o izostavljanju jednoga slova ili više njih po potrebi gdje takav signal o izostavljanju slova zaista može pomoći u razumijevanju.

Jedna od pravopisnih tema koja ne bi trebala biti izostavljena iz raspravljanja o njima — jest upotreba ili neupotreba apostrofa ili izostavnika¹.

Možemo pročitati u *Hrvatskom pravopisu* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogaša ovo: »Izostavnik se ili apostrof katkad bilježi umjesto izostavljenog slova, ponajviše u pjesničkim tekstovima i u ustaljenim izrekama« (2002., t. 468). Zatim su dani primjeri *isprav'mo, man'se, tričavije'* (za gen.mn. *tričavijeh*), *j'(reko j')*, *bac'te*, izreka *Ili grmi il'se zemlja trese te Stan'*, *da ti rečem »Dobar dan«!*² Dano je i nekoliko jednostavnih pravila kada se izo-

¹ Naziv *izostavnik* ožvijen je u pravopisnom nazivlju u devedesetim godinama. Šteta je što ga nema na njegovu abecednome mjestu u *Hrvatskoj enciklopediji* (5, 2003.) ni u članku *apostrof* (1, 1999.).

² Prije su u našim pravopisima od onoga Ivana Broza iz 1892. nadalje bila još neka pravila, npr. da se izostavnik piše za označavanje samoglasnoga *r*, npr. *gr'oce, po'rvati se* (to se provlači sve do zadnjega, desetoga izdanja pravopisa Dragutina Boranića, 1951). U *Nauci o pravopisu...* Marcela Kušara iz 1889. za to je u jednom primjeru crtica: *gr-ocē* (64). U *Pravopisu jezika ilirskoga* Josipa Partaša iz 1850., rečeno je samo ovo: »Odslov (´) metje se za rečmi, kod kojih se kakovo pisme izostavlja, n. p. Jur na krilih od vėtara', glas po svemu svėtu pėrši. Gund.« (30). — No u nekim prilikama ne treba pisati *gr'oce, po'rvati se*, to je već od prvoga izdanja Brozova pravopisa 1892.: a te su prilike za samoglasno *r* »kad je obilježeno akcentom« (kao *po-r`dati*) te »kad se riječ rastavi u slogove, pa *r* izide na svršetku sloga«, to jest u rastavljanju *gr-ocē, umr-o, su-ržica*

stavnik izostavlja, to jest kada se on ne piše³: u oblicima budućega vremena, u sažimanjima kao što su *ko*, *čeko*, *našo*, *reko*, u usporednim oblicima kao što su *dobrog* i *dobroga* i slično.⁴

U *Pravopisu hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića (2001.) sve je dano u dva do tri pravila, pod naslovom »Apostrof (izostavnik)«: da je apostrof »pravopisni znak kojim se izričito pokazuje da je ispušten dio riječi«, za primjere pisanja dano je ispuštanje »i iz upitne čestice *li* u kombinacijama tipa *da l' (da li), je l' (je li)* itd.«, a za to kada se ne piše dani su primjeri *reko*, *ko* (za *rekao*, *kao*).⁵

Pravila slična onima kakva su u pravopisima trojice i dvojice dana su npr. i u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (1999., str. 306–7, teksta otprilike za pola stranice), s time da se veli da se izostavnik piše »u pjesničkom tekstu«. I tamo se ističe kada se izostavnik ne piše: »u krnjemu infinitivu, glagolskome prilogu sadašnjem, pri sažimanju dvaju samoglasnika ni pri uporabi kraćega jednakovrijednog lika«.

Ima još jedno izostavljanje izostavnika — to jest, ima još jedan slučaj u kojem se izostavnik ili apostrof ne bi trebao pisati, a taj slučaj nije naglašen ili apostrofirani u pravopisu. Mogli bismo reći da je to nekako i spomenuto: da se izostavnik »katkad bilježi [...], ponajviše u pjesničkim tekstovima i ustaljenim izrekama« — iz toga bi slijedilo da ima mogućnosti da se on ne piše, i da tako može biti i u nepjesničkim tekstovima.

Naime, ako se u tekstu prelazi u drugačiji govor, u govor koji nije isti kao govor osnovnoga teksta, ili kada se u osnovni tekst umeće poneka riječ ili oblik koji pripada drugom govoru — apostrofa ne bi trebalo pisati. O čemu se zapravo radi? Ako na primjer novinar u reportaži navodi (citira) doslovne riječi čovjeka koji je govorio drugačijim govorom, onda se te navedene riječi ne mogu gledati kao "pokraćene" standardne riječi.

Ako se citira da je rečeno: »*Nis pametan, bum videl kaj naredit.*« — tu uop-

³ Takvo je pravilo dano zato što se nekad i tako pisalo. Evo nekoliko primjera. *Nòvâ risôslovnica ilirická...* Šime Starčevića (1812., pret. 2002.) ima *s' njom*, *s' Giorgiom*, *k' tome*, *s' kêm*, *s' drugè stranè*, *k' vecseru*, *k' csemu*, *s' pûta*, *s' csinécсом*, *s' kim ali s' csèm*, *s' drúxtvom* itd. U Gajevoj *Kratkoj osnovi...* (1830.) imamo *z' kojum*, *z' prirevnicami*, *z' nepravdenum*, *k' občin-skom'*, *z' preobladañem*, *k' predmetu*, *z' ljubavjum*, *z' predragum*, *v' temni* itd. Zato se pravila o tome gdje se izostavnik ne piše — nalaze u pravopisima od onoga Ivana Broza iz 1892. (tamo će ovako: da »[s]asvijem se krivo bilježi apostrof *a*. za prijedlozima *k* i *s*«, t. 238) pa nadalje.

⁴ Tako i u prijašnjim izdanjima.

⁵ Tako i u prijašnjim izdanjima.

će nisu “pokraćene” riječi standardnoga jezika⁶. To su prave riječi, u pravilnim oblicima, u oblicima pravilnima za govor kojim je govorio onaj kojega se citira.

Riječ *nis* nije današnje pokraćenje od *nisam*, nego naprimjer u zagrebačkom govoru oblik posve pravilan, u skladu s jezičnim razvojem i upotrebom.

Tako je i s *bum*: to nije današnje pokraćenje od *budem*, jer u kajkavskom se govori upravo *bum*. U razgovornom jeziku infinitivi nemaju završnoga *-i*, pa i tu imamo infinitiv *naredit*, za »učiniti, napraviti« — ali u razgovornom jeziku takvi su infinitivi pravilni.

Pisanje *nis*, *bu*’*m* bilo bi isto kao da pišemo *ja* ’*ću doći* (pa i *ja* ’*ću doći*, jer je *ja* poteklo od starijega *jaz*, kakvih oblika još ima u nekim narodnim govorima), ili kao da pišemo *imat* ’*ću* (čega, na žalost, u slabo pismenih ima podosta).

Oblici *bežite* i *bešte* »bježite!« usporedni su oblici, i oblik *bešte* sigurno ne treba pisati kao *beš te*, kako je u imenu izložbe (Tehnički muzej, 2001.) *Beš te ljudi, ide auto!* (bolje je da je umjesto nepotrebna apostrofa stavljen potreban vokativni zarez: *Bešte, ljudi, ide auto!*).⁷

I ovaj primjer: na pakiranju jednoga mlijeka piše za ime proizvoda *Mlijeko* ’*z bregov*. Tu zapravo ne treba izostavnik, jer se ne radi o prijedlogu koji je u standardnom jeziku *iz*, nego je tu prijedlog *s* (dakle *mlijeko je s bregova*), samo što je netko od onih koji su dali ime tim mlijekima zaboravio na to da je izgovor /zbregov/ normalan kajkavski izgovor, s jednačenjem po zvučnosti, kao i u standardnom /zbregova/ (i /zbrjegova/, za one koji pišu i govore *brjegovi*).⁸

I primjer ovakav: po pisanju *reko*, *našo*, *čeko* itd. mogli bismo zaključiti da bismo također mogli pisati tako i dijalekatno (on je) *reka*, *naša*, *čeka* itd.⁹, kako se uostalom najčešće i piše, iako se zapravo radi o drugačijem glasovnom procesu (završno *-l* dalo je *-a*, zato npr. i (on je) *vidija*)¹⁰.

⁶ Pa se zato i neće pisati npr. *Nis* ’*pametan*, *bu*’*m* »*videl*« »*kaj*« »*naredit*« — možda bi tako ili kako slično tko i napisao da želi istaknuti sve odmake od standarda. Kao što ističem, ne radi se uopće o odmaku od govora standarda, to je drugi govor.

⁷ Slično kao i ono prije: kada bi *bešte* bilo povezano izravno s oblikom *bježite* iz standardnoga jezika, onda bi se pisalo ovako: *b’ež te*.

⁸ U načelu, može taj *z* odgovarati i prijedlogu *iz*, no mlijeko nije “iz bregova”. Dvojnost možemo imati, npr. *zišel je z auta* = »izašao je iz auta«, »sišao je s auta« (tu je i prefiks *z-* u *zišel*, koji može biti i prema *s-* i *iz-*).

⁹ Takvo se pravilo — da se piše *reko*, *reka* (od *reka*) i sl. a ne *rek’o* itd., pojavljuje od trećega izdanja Brozova pravopisa (Broz—Boranić), 1904.

¹⁰ Dakle ne bi trebalo pisati kao što je npr. u ovim primjerima: (...) *a ima’bi zašto ka’i mi drugi* (...) (Mile Budak, Ognjište I, 1938., 6); — *Je doša’?* — *klicao je malne svaki, netom bi stignuo na obalu*. (Vladimir Nazor, Novele, 1946., 276, nov. Voda). A eto, tu u Nazora oblik *malne* nije napisan s apostrofom kao *mal’ne* (jer se može shvatiti kao skraćenje prema *malo ne*; također, moglo se napisati i kao *mal ne*, kao *malo ne*, *malo da ne*, *malo pa ne*, *malo te ne*).

I to je sve isto tako pravilno u svojem govoru kao što je naprimjer oblik *gle* u standardnom jeziku: nas ne zanima je li on potekao možda od *gledaj*, ili od *gled*, ili od čega li već¹¹ — taj oblik pravilan je upravo takav, pravilnim je postao svojom upotrebom. Pa kao što riječ *gle* nikada ne pišemo s apostrofom jer je to posebna nova riječ: to nije isto što i *gledaj* i *gled* (različita je od njih i po obliku i po upotrebi) — tako bez apostrofa možemo pisati i one oblike koji su pravilni u govoru ili stilu koji zapisujemo.

Tako imamo stilski obilježeno *po* za »pol, pola« — ni tu ne treba izostavnik¹² (kao što ne bi trebalo za stilski obilježene *sto*, *vo* prema neobilježenima *stol*, *vol*), a ne treba ni oznaka naglaska, koja se onda najčešće piše manje dobro kao kapica a ne kao dobar luk, dakle *pô*¹³.

Isto tako riječi kao *možda*, *možebiti* ne gledamo kao na nekakve riječi skraćene od *možeda* / *može da*, *možebiti* / *može biti*.

Zanimljivo je da se ne pojavljuje pisanje *fra*’ (dok se na pisanje *fra.*, kao da se radi o kratici, naiđe — npr., u središtu grada Zagreba, na pločama: *Ulica fra. Grge Martića*), iako se *pučkom etimologijom* lako dolazi do izvora, do riječi *fratar* (a mogao bi tko pomišljati i na prethodnu, latinsku *frater*).

S vremenom su se u našim pravopisnim priručnicima¹⁴ neka pravila o pisanju ili nepisanju izostavnika gubila, neka su se dodavala.¹⁵

Evo još nekih primjerâ s izostavnikom:

— *Drž’!*

— *Drž’!*

(Vjenceslav Novak, Podgorske pripovijetke, 1889., 7 — U prosjačkoj kući)

¹¹ Budi ovdje rečeno: od *gled*, tj. od psl. **ględjъ*; usp. kajk. *gleč*, *pogleč* (s kajkavskim obezvučenjem na kraju riječi).

¹² No neki ga uporno pišu, usp. npr. naslov članka »Internet bez po’ muke« u časopisu *Net* 4, III.96, 24, te natpis na plakatima i drugim reklamama poduzeća Podravka »Kuhanje bez po’ muke«, u proljeće 2001.

¹³ Očito to neki ljudi nekako intuitivno meću, bit će radi razlikovanja od prijedloga *po*, kao što bude i s imenicom *kod* za razliku od prijedloga *kod*.

¹⁴ Nešto podataka o poimanju izostavnika u nas od XVII. stoljeća naovamo — od Gundulićevih Suza sina razmetnoga iz 1622. — v. u članku Josipa Vončine »Izostavnik«, 1999.

¹⁵ Npr., u vezi s jatovskim *ije* u novosadskom pravopisu iz 1960. imamo: »Kad se u stihovima dvosložno jat (*ije*) izgovara kao *je*, mjesto ispuštenog glasa i piše se apostrof: / *B’jela bilo, moja divna drugo*. — *Gacko polje, l’jepo ti si*. / Ali je ušlo u praksu i da se, radi izbjegavanja apostrofa, to *i* u takvim stihovima piše iako se ne izgovara: / *Bijela vilo, moja divna drugo*. — *Gacko polje, lijepo ti si*.« (123, t. 137d). — Takvo se pravilo, da u takvim slučajevima ne treba pisati apostrof, pojavljuje od trećega izdanja Brozova pravopisa (Broz—Boranić), iz 1904. — Naravno, danas se zna da je *ije* troslov za dvoglas /ie/ i da se tu u načelu i uopće ne čita, to jest jatovsko *ije* u ogromnoj je većini slučajeva jedan slog.

Evo primjera gdje pak izostavnika zapravo ne treba biti:

Nitko se za nj' ni brinuo nije. — Fran Mažuranić, Lišće, 1887., 20
(Alfred)

Akuzativni oblik *nj* ostatak je iz starine, on nije nastao skraćanjem od oblika *njega*. Zato se piše *za nj*, *po nj*, *na nj*, *u nj*.¹⁶ Taj oblik *nj* ostatak je iz starijih jezičnovremenskih stanja hrvatskoga jezika i iz vremena praslavenskoga. Na taj način gledamo i zanaglasnice i prednaglasnice: radi se o suobicima a ne o nekakvim grafičkim skraćenim oblicima. Dakle nije odnos *mene* : *me'*, *okolo* : *oko'*, nego su *me* i *oko* posebne riječi.

Jur nijedna na svēt' vila / Lěpotom se već neslavi, / Jer je hvale sve skupila / Vila, ká mi serdce traví. / Nit će biti, nit je bila / Njoj takmena, ká se pravi. / Lěpotom se već neslavi / Jur nijedna na svēt' vila. — primjer s Lucićevom pjesmom (preslika) u knj. Josip Vončina, *Tekstološka načela...*, 1999., 66.

J. Vončina piše: »Transkripcija *na svēt'* (s važnim izostavnikom) pokazuje da su ilirci nepravilnim smatrali akuzativ umjesto lokativa.« (67). — Zanimljivo je da oblik *nit* nisu smatrali isto tako nepravilnim, u odnosu na oblik *nití*. A eto, mijenjali su čakavca ikavca tako da je »mogao izaći ilircem jekavcem«, kako veli Vončina.

Ali neka se ne šale! „Još Hrvatska nij' propala“ [...] [govori Gjukica] — Ksaver Šandor Gjalski, *Za materinsku riječ*, 1906., 21.

Po logici pisanja *nij'* trebalo bi napisati i *još'*, jer je tu i oblik *jošt*, koji bi pak po toj logici trebalo pisati *jošt'*, jer je stariji oblik *jošte* (< praslav. *ešče, možda južslav. *ošče). Tu je to *ni* (*nij*) dio toga govora u kojemu je to tako rečeno.

Spli'ski Cyrano — naslov, *Vijenac* 173, 19.X.2000., 31.

U splitskom je govoru upravo izgovor *spliski* (dakle i da napišemo *splitski*, tako na *spliski* čitali bismo upravo /*spliski*/). I naslov je knjige Tonka Radišića *Ričnik spliskog govora* (Santa Barbara, Cal., 1991.). Da se uspostavi citatna veza sa *spliskim* izgovorom, dovoljno je bilo napisati ovako: *Spliski Cyrano*.

Od zemlje ne'moš, bez zemlje se ne živi — naslov emisije, HT1, 15.III.2001., 23.45; tako i na teletekstu.

Ne treba pisati tako, a ni kao *ne mo'š*.¹⁷ Naime, *ne moš* (pa i *nemoš*, zašto

¹⁶ Pa ćemo pravilo da se tu ne piše izostavnik naći npr. od Brozova pravopisa 1892. (a ne treba s apostrofom jer je taj *nj* »sam sobom potpun oblik«, t. 238) pa nadalje.

¹⁷ Usp. što piše Tomo Maretić u vezi s Brozovim odnosom prema izostavniku: »Na str. 50. preporučuje pisac, da se piše mož' (s apostrofom), koje znači isto što možeš. To nije dobro kao

ne) pripada drugom sustavu, kao što cijela rečenica može biti iz drugoga sustava (govora, dijalekta, narječja), u kojemu je to normalan oblik.

O'š kupit' ciglu? — naslov članka o jednoj računalnoj igri, Bug 104—5, VII—VIII.2001., 173.

— *E, onda ju ni ne'š, ako je majstor Stevo uzme k sebi — i opet ga bijesno pogleda zrakava Ljubica.* — Ivan Krnic, *Od proljeća do jeseni*, 1925., 60, prip. Rakilja.

— *Ne'š ti nezavisnosti!?!* — Dubrovački list 22.VII.2001., 4

Iz prvoga se primjera jako dobro vidi da su nam ti apostrofi višak: da ih treba, morali bismo napisati 'o'š, jer je "izostavljeno" i *h-* i *-će-*. No kako se radi o brzogovornom razgovornom *oš*, koje možemo shvatiti kao oblik koji je u razgovornom jeziku i u nekim govorima jednostavno usporedan s "duljim" oblicima, najjednostavnije je to napisati upravo tako, pa tko zna što to znači, zna. — Iz toga i prethodnoga primjera slijedi da je najbolje napisati *oš-neš*, za brzogovorno *hoćeš-nećeš*¹⁸; inače bi tu bilo potrebno tri izostavnika: 'o'š-ne'š (i 'o'š-ne'š te 'o'š - ne'š: umjesto šest znakova *oš-neš*, njih dvanaest, u 'o'š - ne'š, prema jedanaest u *hoćeš-nećeš* i četrnaest u *hoćeš - nećeš*). Takvo bezapostrofnu *oš* i *neš* možemo naći npr. u tekstovima Miljenka Smoje, pisane *spliskim* govorom, za koje se općenito može reći da izbjegavaju apostrofe (jer bi ih bilo zaista previše).

Mislim da za "riječji" kao *škupt*, *šsumt*, *ssobrjo*, *ssobrso*, *ssumjo* i sl.¹⁹ — ne bi čitatelju baš mnogo pomoglo u razumijevanju da piše 'š kup't', 'š s'um't', 's's'obr'j'o, 's's'um'jo; bolje bi mu bilo da gdje u zagradi pišu objašnjenjski "prijevodi" *hoćeš kupiti*, *hoćeš se umiti*, *jesi se obrijao*, *jesi se umio*.

'*Ko je Patrik?* — plakat, Zagreb, 2001.

'*Ko sam bez tebe*, naslov jedne zabavne pjesme, 2002.

Za *ko* koje je razgovorno i koje je starinski standardni suoblik (prema standardnojezičnom *tko*) apostrofa ne treba: radi se o citatu iz drugoga stila ili go-

ni *hoć'* mjesto *hoć* (= *hoćeš*). Vidi o tom u akad.-rječniku s. v. hotjeti.« — Tomo Maretić, Hrvatski pravopis. Napisao Dr. Ivan Broz. prof. u kr. gimn. zagrebačkoj. U Zagrebu 1892. (...) *Nastavni vjesnik* I(1893), 172—4, to na str. 174.

¹⁸ Ako bi se napisalo razdvojeno *nećeš*, onda bi lijevo i desno od spojne crtice morali, po ovakvoj ili onakvoj logici, biti razmaci: *hoćeš - nećeš*.

¹⁹ To su neki od primjera (u vezi sa zalihošću i dr.) iz članka Bulcsú László, Broj u jeziku, 157, *Naše teme* 1959:6, 128—176.

vora, gdje funkcionira upravo *ko* — npr., *Ko ti je to reko?*. Ne piše se *'ko, ni 'ko, ne 'ko, sva 'ko*.²⁰ Uostalom, sjetimo se i ovoga: korektni urednici ne mijenjaju stihove pjesme Povratak Dobriše Cesarića *Ko zna (ah, niko, niko ništa ne zna. / Krhko je znanje!)* ni druge tekstove prijašnjih hrvatskih književnika i pisatelja.

'Jutro. 'Dan. 'Večer. 'Noć. 'Đenja. — HT, često, titlovi, i drugdje.

Zapravo te pozdrave ne bi trebalo pisati tako: dovoljno nam je *jutro, dan, večer, noć, đenja*. Izostavljene su cijele riječi (*dobro, dobar, dobra/dobar, laku*) i dio — ili: izostavljeni su dijelovi riječi *dobrojutro, dobardan, dobarvečer/dobravečer, lakunoć, doviđenja* — no to *jutro* i drugo sada su novi pozdravi. Prva tri podsjećaju po kraćenju na *zdravo* i *bog* (to se onda još udaljuje od svojega početka u oblik *bok*, s obezvučenjem kakvo je karakteristično za govore na sjeverozapadu Hrvatske): ti su nastali kraćenjem od *zdravo budi / neka je tebi/vama/...* — možemo zamisliti i međustanje *zdravobudi* i slično (kao što pozdrave npr. *doviđenja* i *pomozbog* možemo smatrati i posebnim jedinstvenim riječima, uz *do viđenja* i *pomoz Bog*), pa ne treba pisati *zdravo'*, s apostrofom zdesna, kako se, uostalom, i ne piše.

Izostavnik može biti koristan u stihovima i još ponegdje, kada čitatelj možda ne bi prepoznao o čemu se radi da izostavnika nema — ili, kako veli npr. Josip Vončina: da se izostavnik piše »u stihovima: označujući da je izostavljen posljednji samoglasnik u riječi iza koje iduća riječ počinje samoglasnikom; da takvo izostavljanje pokaže kad je samoglasnik metrički nepotreban«²¹. Mogli bismo čak reći da je izostavnik i tu jedna vrsta signala za drugačijost, za otklon od uobičajenoga.

Evo i primjera nepisanja izostavnika:

Jesi l tužan, [...] — Silvije Strahimir Kranjčević, Bugarkinje, 1885., 145: pj. Ljubimo se

»*Ala si crn prorok, kume Matija,« odvrnu Ilija mirno, »ta tko bi htio živjeti a da se boljemu nenada? Vidiš, na meni su se mnoga kola slomila, al sam opet nekako sretno izišo.«* — August Šenoa, Sabrane pripoviesti IV, 1885., 147: Seljačka buna

»*Ta je l i vriedno puno govoriti za takovu ništariju? [...]*« — isto, 253.

»*[...] il ja il on!*« — isto, 267

²⁰ No na primjer — u upravnom govoru likova, u romanu *Ognjište* Mile Budaka (1938.), izostavnici su pometani svuda gdje u odnosu na standardni jezik nešto “nedostaje”, pa tako i za tu zamjenicu, *'ko*.

²¹ Vončina 1999., »Izostavnik«.

„*Nikaj nije lepšega niti veselešega / Neg s prijatelji, koji su veseli, / Zestat se...*“ — Ksaver Šandor Gjalski, Pod starimi krovovi, 1886., 12 — Illustrissimus Battorych.

„[...] *Kad se sjetim, da nas je tisuć mladih jurata u Požunu bilo...*“ — isto, 16.

„[...] *Al dakako, mi stari* — [...]“ — isto, 17.

„[...] *Podigoste tobož seljaka, a kakav je?* [...]“ — isto, 17.

Je l jecao od tuge za jedincem? — Edhem Mulabdić, Na obali Bosne, 1900., 192 — Otčinsko srce.

— *Da, al se ne govori tako.* — Fran Mažuranić, Lišće i druga djela, 1916., 91 — I o grm i o trn!

A ovakvu priliku Mrkino magare nije odavna doživjelo i zato je možebit i drmnilo u sebi onu svojstvenu utučenost, i zgnjeckalo opet možebit one žlijezde (...) — Mirko Božić, Kurlani gornji i donji, 1952., 7.

Pas netremice gleda / da l te što razdragava il boli. / — Ivan Slamnig, pjesma Bio jedan pas, Republika XXXVIII(1982):7–8, 5.

Don Kuzma sa strepnjom sačeka sudbonosnu cifru težine koja znači bit il ne bit. — Ranko Marinković, Kiklop, 1979., 21.

Ne budite je: svaka miso boli / — Antun Branko Šimić, Pjesme i kritike, 1979., 53, pj. Zima.

Češći primjeri s “pokretnim” završetkom:

nek i **neka** (nek dođe, neka dođe)

Radi se o paru za koji možemo reći da ima pokretni samoglasnik ili navezak *-a* i da po tome odgovara parovima *kad—kada, tad—tada, sad—sada, svud—svuda* itd., ili *dobrog—dobroga, dobrim—dobrima, tobož—tobože* itd., ili, slično, *hajde—hajd—haj—ajde—ajd—aj* (s time da u tom posljednjem nizu ima i razgovornih oblika); u tekstovima ima pisanja i *nek* i *nek'*, a eto zapravo tu izostavnika ne treba biti.²²

²² U *Hrvatskoj gramatici* 1997. autorā iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje imamo oba oblika: *nek(a)* (t. 1448), *nek* (t. 1701).

Npr., ovo:

Nek se osuši desnica moja, / Jeruzaleme, ako tebe zaboravim! — Ps 137,5 (Biblija 1987.).

Umuknite sada! Dajte da govorim, / pa neka me poslije snađe što mu drago. — Jb 13,13 (Biblija 1987.).

(...) a tko čini istinu, dolazi k svjetlosti nek bude bjelodano da su djela njegova u Bogu učinjena. — Iv 3,21 (Novi zavjet 2000.).

»Tko ima uši, neka čuje.« — Iv 11,15 (Novi zavjet 2000.).

I ovo (a takvih primjera ima više; ne mogu se uvijek vidjeti kakvi metrički razlozi za to):

Nek u vlastite zamke upadnu zlotvori, / a ja neka im umaknem! — Ps 141,10 (Biblija 1987.).

bar i barem

Radi se o dvjema česticama iste funkcije (ili, ako želimo, o jednoj čestici u dva oblika), i ne piše se *bar* '.

Godine: slova i znamenke

Također, izostavnika nam ne treba u pisanju godina — jer ako govorimo npr. *pedesetosma*, *šezdesetosma*, *sedamdesetprva* (današnji pravopisi to pišu *pedeset osma*, *šezdeset osma*, *sedamdeset prva*^{23,24}), *devedeseta* i slično (izostavljamo *tisuću devetsto*²⁵), onda je sigurno sasvim dovoljno da se napiše 58., 68., 71., 90. itd. To se tiče i pisanja u nadnevcima: dovoljno je npr. *16.XII.58.*,

²³ Npr. Anić–Silić 2001:105, t. 337, Babić–Finka–Moguš 2002:77, t. 292 (t. 293: »u novčanome poslovanju« može zajedno sve sastavnice broja, npr. *tisućusedamstodvadesettri*. — Npr. u predzadnjem Boranićevu pravopisu, 1947., kao primjer *trideset prvi* (str. 46), no u zadnjem, 1951., toga u tom dijelu (o sastavljenom i rastavljenom pisanju brojeva, str. 49) više nema.

²⁴ Zapravo se za te brojeve 21–99 i 21–99. može shvatiti da se radi o srastanju u jednu riječ: *dvadesetjedan*, *dvadesetprvi*. No kao što kaže Stjepan Babić u *Tvorbi riječi*: da »zbog nedovoljno jasnih kriterija težak su problem i u teoretskom i u praktičnom pogledu« (1991:43, t. 95). To što se mijenja samo najdesniji dio govori u prilog tomu da to možemo smatrati jednom riječju: *dva-desetjednoga*, *dvadesetjednomu* itd., *dvadesetprvog(a)*, *dvadesetprvom(u)* itd.

²⁵ Imamo i ovakva kraćenja: *devetsto prva* (= 1901.), *devetsto osamnaesta* (= 1918.), *osam-stopedeseta* (= 1850.), *dvije (i) prva* (= 2001.).

12.VII.1. i slično^{26,27} Podsjetio bih tu na jednostavno pisanje 2000/I. (ili 2000./I.), 2001/2. (ili 2001./2.).²⁸

Evo primjera gdje su blizu riječi i one s izostavnikom i one bez njega:

Bio jednom postolar, / Pošten čovjek, al već star: / Mnogo djece mnogo treba, / A u kući neima hljeba: / A djeca sve viču »kruha!« / Odkud kruha? Nužda 'e gluha. / Šije starac ciele noći, / Šije starac, već mu ruke / Slabe htjele iznemoći, / Izžuljene od zle muke; / Vikne: »Pomoz, ma i tko si! / Baš da vrag mi pomoć nosi.« / — August Šenoa, Izabrane pjesme, 1882., 137: Postolar i vrag.

Tu imamo *al te pomoz* bez izostavnika te s izostavnikom *nužda 'e*, što je zapis za sažeto *nuždae*, s dvoglasom *ae* (dakle to treba biti jedna slog, kako bi u stihu bilo osam slogova)²⁹: izostavnik je tu upravo i signal za drugačiji izgovor.

Onda odjednom iščupa lulu iz zubi i ošine pogledom dječurliju: / — Ajd' iš! Biž mularija, gubi se da te ne vidim! — Slobodan Novak, Izgubljeni zavičaj, 1955., 23.

Evo i primjer gdje izostavnik ima dvije uloge:

Ti s' on ki da kripost svakomu dilu nje/i nje kipu lipost s počten 'jem čisti-nje; — Marko Marulić, Judita (libro prvo, sh. 5—6); osim u raznim izdanjima Judite, npr. i u knj. Milan Moguš, Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1993., 54.

²⁶ Zaista je neobično napisati nadnevak naprimjer ovako: 07.03. '99. — dok se u dva dijela podatka umeću nepotrebni znakovi, nule, u trećem se dijelu obilježava izostavljanje dvaju znakova: sve skupa u tom zapisu ima deset znakova (umetnu li se još i razmaci, onda ih je dvanaest), a kada se napiše 7.3.1999., to ima devet znakova, dakle jedan manje. — Još je neobičnije npr. ovako, za godine prvih desetljeća: 09.08. '03. — dakle tu je deset znakova (s razmacima to bi bilo dvanaest). Najkraće pisanje za to jest 9.8.3. — dakle ukupno šest znakova (s razmacima bilo bi ih osam).

²⁷ U pisanju "skraćenih" godina počesti su u tisku *obratni* izostavnici: '99. i slično; to je zbog automatskoga mijenjanja apostrofa koji dolazi za razmakom u lijevi polunavodnik, u programu Word i sl., no to se mijenjanje može isključiti.

²⁸ Npr., u prvom godištu *Jezika*, časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika, koji je do 1999/2000. izlazio sa školskom godinom, bilo je napisano: 1952/3 — a tako i poslije, npr. 1956./7. itd. Zato je neobično i predugačko pisanje npr. 2001./2002.: to je ukupno jedanaest znakova (tako npr. na telefonskom imeniku što se najavljuje 2001.), a ako napišemo npr. 2001./2., to je osam znakova, a ako se radi o nečemu npr. u naslovu, a može i kraće, jer kraj retka naslova poništi točku: 2001/2, dakle šest znakova. — Naišao sam već i na nekoliko primjera kao (zima) 2001./'02., sa zaista nepotrebнима i apostrofom i nulom. — Naravno, nema se što kratiti u 1999/2000 (iako nas nitko nije sprečavao da pišemo u kojoj zgodnoj prilici npr. 2t, kao što u računalnom i financijskom žargonu 2k i 2K znači »dvije tisuće«, gdje je k po kilo-).

²⁹ Takvih primjera ima mnogo u jeziku likova u *Ognjištu* Mile Budaka (1938.).

Tu na prvome mjestu izostavnik zaista označava izostavljanje (samoglasnika *i*), a na drugome pak je oznaka da se čita $n + j$ (a ne *nj* /*ń*/, kakvo je npr. u *nje, čistinje*).³⁰

Izostavnik za poluglas, palataliziranost i odvajanje slogova

Izostavnik služi i za označavanje glasa /ə/ (naziv za taj glas i slovo ə jest *poluglas* i *šva*³¹), što se u nas nađe u gramatikama i npr. u *Hrvatskom pravopisu* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguš, u izdanjima 1994., 1995. i 2000.: »Pojedinačni se zatvornici (suglasnici) mogu izgovarati sami, bez samoglasnika, zapravo s dodavanjem poluglasa, dakle *be, ce, če, de* (ili *b', c', č', d'...*; izostavnik tu označuje poluglas).«³²

Još su nam zanimljive i ove dvije upotrebe apostrofa.

Apostrofom se može označavati palataliziranost suglasnika, pa se tako piše, kada za to postoji potreba, specifični čakavski *d'* i *t'*³³. — No tu možemo imati i grafičko razlikovanje: apostrof može biti ‘ a oznaka palataliziranosti ’ (kao što je npr. u *Hrvatskoj enciklopediji* za izgovor ruskih imena: ravni apostrof ' jest za mjesto naglasaka, zarezni apostrof ’ za palataliziranost).

Apostrofom se označavalo odvajanje sloga, npr. *gr'oce* (= /g^oce/, dakle tri sloga); tako je i bilo u našim starijim pravopisima (ali samo u vezi sa samoglasnim *r*). Takvo je shvaćanje preneseno i na ime *Kur'an* (arap. *qur'ān*), no tu je apostrof ujedno i zapis za arapski glotalni ploziv ' , kakav se bilježi još i kao ʔ; obratan apostrof služi za zapis za zvučni faringalni frikativ ‘ ili ʕ. Apostrof se u razne svrhe upotrebljava u više jezika, i u njihovu vlastitu pisanju, i u transkripcijama i transliteracijama — pa se to onda prenosi kao citatno pisanje u hrvatski tekst.

Ima i drugih upotreba apostrofa.³⁴

Dakle apostrof ili izostavnik³⁵ treba pisati samo tamo gdje se zaista radi o

³⁰ O razlikovanju *nj, lj* od *ń, ľ* v. npr. u novije vrijeme članak Kapetanović 1999., »Jotacija«.

³¹ Naziv je po starohebrejskom *š'wā*, tj. *šəwā*, kako se nazivao i taj glas i znak kojim se označavalo da uz suglasničko slovo ne dolazi nikakav samoglasnik (tj. da nije npr. *qa, qi, qu*, nego da je samo *q*).

³² Tako u izdanju 2000; u prethodna dva malo je drugačije, nema zapisa *bə, cə, čə, də* — autorima je, naime, bila skrenuta pažnja na to da bi bilo dobro da bude i takav zapis.

³³ V. npr. Milan Moguš, *Čakavsko narječje : fonologija*, 1977., 64–66.

³⁴ Ne treba upotrebljavati apostrof umjesto oznake ‘ za minute i dva apostrofa umjesto oznake ’ za sekunde (dakle npr. nedobro 15' 30", umjesto dobroga 15' 30").

³⁵ U latinskom se pismu kraćenja označavaju već dugo. Jedna od takvih oznaka u rimsko doba bila je točka smještena uz gornji dio slova, npr. u epigrafskoj kapitali *B*. kao kraćenje za padežni nastavak *-bus, Q*. kao kraćenje za veznik *-que* — no već je u to vrijeme u pravnim tekstovima postojala oznaka upravo kao naš današnji apostrof. — V. npr. Stipišić 1991:34,52.

izostavljanju jednoga slova ili više njih — npr. u bilježenju izostavljanja glasova u brzu govorenju —³⁶, a također po potrebi i tamo gdje takav signal o izostavljanju slova zaista može pomoći u razumijevanju.

Literatura

ANIĆ, VLADIMIR; JOSIP SILIĆ 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber i Školska knjiga. 970 str.

BABIĆ, STJEPAN; BOŽIDAR FINKA; MILAN MOGUŠ 2002. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.

³⁶ Naravno, apostrof se piše i u inojezičnim riječima i imenima kada su umetnuti u hrvatski tekst, npr.: u francuskima (*D'Alembert*, *L'Aigle*) u engleskima (*rock'n'roll*; *Li'l Kim*; *Martha's Vineyard*, *Gordon's Bay*) i drugima, raznoga porijekla (D'Egkt); u irskim prezimenima pisanima engleski: *O'Brien*, *O'Casey*, *O'Connor*, *O'Grady*, *O'Leary*, *O'Neal* i sl. (odgovarajuća prezimena pisana irski imaju drugačije: to je *ó* odvojeno, usp. npr. engleski oblik *Liam O'Flaherty* prema polaznom irskom *Ó Flaithheart*); u nizozemskom jeziku, npr. *Gravenhage* (za *Den Haag*, hrv. *Hag*); za arapski, hebrejski, itd. Apostrof se pojavljuje i u pisanju drugih jezika, u raznim ulogama (pa tako i za označavanje drugačijega izgovora, npr. u bretonskom jeziku u prezimenu *Falc'hun* troslov *c'h* ima apostrof kao oznaku da se čita otprilike kao /h/, da se ne bi čitalo na francuski način *ch* = /ʃ/. U latiničnom pisanju hebrejskih i jidiških imena imat ćemo ponekad apostrof na mjestu poluglasa /ə/, npr. u imenu *J'huda*; u transliteriranju hebrejskoga i arapskoga (i za neke druge semitske i ine jezike) apostrof ' ili ' služi za označavanje laringala ili glotalnoga okluziva ' ili ? (a obratan apostrof ' služi za označavanje zvučnoga frikativnoga faringala ' ili ʕ). Tako ime *Qur'ān* u nas je *Kur'an*, gdje se onda ' shvaća kao oznaka za razdvajanje dva slogova /kur-an/ (pa iz toga imamo daljnje hrvatsko ime te svete knjige Kuran /ku-ran/); usp. i ime grada *San'a'*, što se u nas prepojednostavnjuje u *Sana*. U transliteriranju ruskoga, ukrajinskoga i bjeloruskoga apostrof služi za označavanje ćiriličnoga ь (a dvostruki apostrof '' ili ravni dvostruki gornji navodnik " za označavanje ćiriličnoga ъ iz ruskoga i bjeloruskoga — te ukrajinskoga ' —, također i za bugarski ъ).

Također, apostrof se može pojaviti npr. i u prilagodavanju slova čeških *d'*, *t'* i slovačkih *d'*, *t'*, *l'* kao *d'*, *t'*, *l'*. Ima još raznih slučajeva. Za hrvatski, apostrof se ponekad upotrebljava u dijalekatnim zapisima za označavanje poluglasa /ə/, npr. u čakavsko-kajkavskim govorima *blazn't* »blazniti, bulazniti«, te za označavanje glagoljičnoga ili ćiriličnoga slova jer (ь) za starohrvatski i srednjohrvatski (i u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskoga). Također, za srednjohrvatski upotrebljava se u sklopu *l'j*, *n'j* da se naznači da to nisu /l/ i /n/ (*gledan'je* = /gledanje/, nije /gledaŋe/), no događa se da izostavnik služi istovremeno za dvoje, kao npr. u danom navodu iz Judite: *Ti s'on ki da kripost svakomu dilu nje / i nje kipu lipost s počten'jem čistinje; /*. Ponekad se u hrvatskome upotrijebi za označavanje umekšanih glasova, npr. *d'* i *t'* za specifične čakavske glasove kojima odgovaraju u standardnome jeziku *đ* i *ć*, što je također već spomenuto. — Izostavnik je omiljeno sredstvo za isticanje stranosti u pisanju izmišljenih imena u znanstvenoj fantastici i u drugim fantastikama, npr. *Teal'c*, ime jednoga lika, *Goa'uld*, ime jednoga roda, u američkoj televizijskoj seriji *Zvezdana vrata* (eng. *Stargate*), koncem devedesetih godina. Jedan od likova koji se zovu *Pokémon* (sa slovom *é* koje služi također za isticanje stranosti unutar engleskoga jezika, na kojemu se prodaje serija s njima i drugo: ime *Pokémon* načinjeno je od *pocket monster* »džepno čudovište«) ima ime *Farfetch'd*, u kojemu izostavnik označava izostavljanje *e* (*farfetched* »namješten, izvještačen«).

- BABIĆ, STJEPAN ²1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus.
- BORANIĆ, DRAGUTIN ⁹1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske.
- BORANIĆ, DRAGUTIN ¹⁰1951. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BROZ, IVAN 1892. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- BROZ, IVAN ³1904. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- GAJ, LJUDEVIT 1830/1983. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña, poleg mudroľubneh, narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov (...)*. Budim. [Pretisak: Zagreb 1983.]
- Hrvatski jezični savjetnik* 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. U redakciji izvršnog uredništva Lane Hudeček, Milice Mihaljević i Luke Vukojevića. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KAPETANOVIĆ, AMIR 1999. Jotacija (nizanka Crtice iz jezične povijesti, J. Vončine i dr.). *Hrvatsko slovo* 205, 26. ožujka 1999., 2.
- KUŠAR, MARČEL 1889. *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fone-tičkom i etimologijskom)*. Dubrovnik: naklada pišćeva.
- PARTAŠ, JOSIP 1850/2002. *Pravopis jezika ilirskoga*. Zagreb: Tiskom bratje Županah. [Pretisak Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.]
- Pravopis* 1960. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*. Izradila pravopisna komisija. [Stilizaciju teksta dali Ljudevit Jonke i Mihailo Stevanović.] Zagreb: Matica hrvatska; Novi Sad: Matica srpska.
- STIPIŠIĆ, JAKOV ³1991. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik katica*. Zagreb: Školska knjiga.
- VONČINA, JOSIP 1999. Izostavnik (nizanka Crtice iz jezične povijesti J. Vončine i dr.). *Hrvatsko slovo* 207/2.
- VONČINA, JOSIP 1999. *Tekstološka načela: za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*. Zagreb: Matica hrvatska.

An apostroph for omission

Summary

The article gives data about uses of the apostrophe in writing of texts of various kinds in Croatian language. Data from Croatian orthography handbooks of last century and a half are compared.

The apostrophe is an important signal about omitted letters only when a word is recognizable and therefore the sign really can help in understanding, otherwise it is redundant, because it hampers the reading.

Ključne riječi: hrvatski jezik, pravopis

Key Words: Croatian language, orthography